Herder,1991. – 1910 s.
19. Zöllner W. Reise in die Gotik / W. Zöllner. – Leipzig: Prisma, 1973.

Тищенко О. В.
Рівненський інститут слов'янознавства,
Католицький Люблінський університет Іоанна Павла II, Польща

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ ПРІЗВИСЬК У СИНХРОНІЇ ТА ДІАХРОНІЇ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ, АРЕАЛЬНИЙ І СУБКУЛЬТУРНИЙ ВИМІРИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

В авторитетних ономастичних розробках розглядаються різні типи локальних, антропонімічних і субкультурних прізвиськ (сімейно-родові, групові, колективно-регіональні), які даються групі людей, сім`ї, роду, поселенню, етнічній групі чи конкретній особі [1; 3; 8; 9]. Молодіжні прізвиська, – зауважує польський ономаст К. Длугош, – виникають шляхом онімізації апелятива або ж від власних назв, при цьому мотиваційна ознака є важливою для структурно-семантичної характеристики назви особи. Автор звертає увагу на такі функції молодіжних прізвиськ, як ксенономінаційна і корпоративна. Остання пов`язується з належністю до певної замкненої групи, певного кола "своїх осіб" (учні, студенти, професійні, бізнесові, політичні, родинні групи, соціолекти, субкультури, говіркові, успадковані антропонімічні номінації тощо, жаргонні, корпоративні). Відзначимо, що такі корпоративні прізвиська потребують фіксації у молодіжному, студентському й загалом професійному жаргоні. Дехто розглядає образливі прізвиська-інвективи (вульгаризми, прокльони, лайливі й вульгарні висловлювання, погрози) у прагматичній площині як специфічні адресатні форми конфліктної інтеракції [18, 273]. Колективні прізвиська розглядаються як невідтопонімічні утворення мешканців певної території з характеризуючою функцією, які вживаються у неофіційній комунікації [Воронцова Ю. Б. "Материалы к словарю коллективных прозвищ Архангельской области"].

Російські етнографи Д. К. Зеленін, І. Снегірьов називають колективні клички й етнічні прізвиська "народными присловьями". Вони стосуються не персональної особи, а групи осіб, яка становить географічне чи етнографічне ціле; у цих одиницях "народ подає етнографічний поділ самого себе" [2, 51]. Д. Зеленін вважає прізвиська цього типу важливим елементом для вивчення народнопоетичної творчості, фольклору, книжної писемності, культурної історії етносу і його взаємин із сусідами й загалом для порівняльної характеристики різних етнографічних груп. Ця одиниця з лінгвістичного погляду може бути виражена однослівним найменуванням, словосполученням або цілим реченням, діалогом, згортанням народного анекдоту [2, 39].

Натомість польський етнограф Я. Бистронь з'ясовує засоби називання племінних і локальних груп, які він розглядав крізь призму теорії мегаломанії. Йдеться про мікроетноніми (етнічні прізвиська), де об`єктом називання виступають мешканці сусідніх пограничних місцевостей, які відображають традиційні уявлення про чужих і своїх. Механізм виникнення й осмислення переживань щодо цих колективних груп, – зазначає дослідник, – об`єктивує "переоцінку самого себе", відбиває оцінну ідеалізацію своєї групи, призводить до колективної й суспільної мегаломанії, яка була властива ще первісним народам і за якою на цей, зовнішній світ, можна впливати за допомогою

певної системи ритуальних дій. Твердження про інших відображає колективні суспільні й культурні вартості, а виявлення набору рис образу чужого є суттєвим для вивчення "психології несприйняття чи ненависті певних племен і груп у традиційній народній культурі що, власне, у сучасних студіях знаходить своє продовження в теорії етностереотипів. "Прізвисько досить часто виникає при зіткненні різних етнокультурних колективів, – зазначає Я. Бистронь, – наприклад, це стосується середовища польських емігрантів в Америці, у якому переселенці називають корінних жителів, зокрема познанців (мешканців м. Познань), *pyrky* (від діалектної назви ругу "картопля") [7, 75].

Діалектні словники польської мови включають до реєстру, крім локально-групових прізвиськ, також інвективи (*obelgi* – образи), ототожнюючи прізвисько з образливими емотивно й експресивно маркованими позначеннями особи: *sieczek* "прізвисько особи, яка не запрошена на весілля; вона спостерігає за ним через вікно або стоячи біля дверей" [SGP V:234], *ślimak* "przezwisko, nadane włościanom przez mieszkańców Skały w Olkuskiem" (від сорту рослин) [SGP V:346], *stępisz* "przezwisko żeniącego się z dziedziczką babizny", *kapelusnik* "чоловік, який проживає у селі і на противагу звичаям ходить в капелюсі у будні", (коцевське) *ćubariki* (з відтінком зневажливості) "переселенці з теренів за Бугом" [SK I: 74] (дериват від чуб), *krukače* "grupka zamieszkująca wieś Dębogorze na Kępie Oksywskiej"[SGK II: 266–267], *łukače* "mieszkańcy Kazimierza pod Kępą Oksywską" [SGK III:30] – прізвиська, мотивовані ономатопеями (пор. звуконаслідувальне утворення *krukać* "ropucha zielona").

У польській народній свідомості мазури здавна ідентифікуються зі сліпотою, що відбито в деяких стійких пейоративних прізьвиськових висловах і прислів'ях: польськ. *Ślepy Mazur od ciemnej gwiazdy, Ślepy Mazur, Mazur się ślepo rodzi* [NKPP II: 418], *Ślepy Mazur do dziewiętego dnia, ale jak przejrzy, to wszystkich oszuka, Mazur ślepo się rodzi, ale jak przejrzy, to przez deskę zobaczy, Mazury ślepaki, niezdarne jak raki* [NKPP II: 419], *Ty śleporod, ślepowron* – інвективні висловлювання стосовно Мазура [12, 120]; "коли мазур народиться, то протягом дев`яти днів нічого не бачить і мати тримає його під "makutrą" макітрою [6, 67], *W mazurze taka dusa, choć umrze, to się rusa* – У мазурів така душа, що хоч помре, а рухається [SGP III: 131]. Росіяни вятчан також прозивають *гады* (*вятчане гады – наделали беды*), бо вони *"слепороды":* коли починає смеркатися, то вони нічого не бачать [СРНГ VI: 90].

У польських етнографічних працях XIX-поч. XX ст. О. Кольберга, А. Фішера, Е. Руліковського та ін. зафіксовано такі етнічні прізвиська українців (русинів) – *барани*, *хахол, чуби, чубарики, хештаки, секали, постольники* [14, 129]. Приміром, руські гуралі носили кличку *цотаки* (говорять цо таке, sotaki), *лішаки* (вживають частку *lisz* у значенні "тільки"; буковинських гуцулів називають *баранами*, тому що там селяни носять бороду. Окремі етнічні прізвиська засвідчені й на Поліссі. Так, *гештаками* називали колись поліщуків (від вигуку при звертанні до коней "гешта"; на Холмщині люд руський називає мазурів *синії латки*; русинів, що носять постоли, яких не мають серед одягу поляки, останні називають *постольниками* [10, 8]. На лемківсько-бойківському пограниччі дослідники фіксують такі найменування, як *syrjanie*, *kobylanyky*, *cidylnyky* (od *cidyli* – płociennej torby żebraczej), *nanaszky* (жителі мають однакове прізвисько), *jatinky* (від уживання замість *tobi – ti, ja ti zrobiu*) [19, 14].

В основі ономасіологічної структури деяких англійських діалектних колективно-регіональних утворень (назв мешканців) лежить пов'язаний із давніми ритуалами *речовинний код* – мотивація назвами світил, страв, рослин, орнітонімами, а також

специфічними звичками й уподобаннями, трудовою діяльністю, різними сферами матеріальної культури (заняття, промисли, їжа, харчування): *moon-rakers* (*moon* – місяць, *raker* – той, хто працює граблями, грабає) на позначення жителів Уілтшира (Wiltshire) та Хемпшира (Hampshire). За переказами, коли повний місяць відбивався у водоймах, вони думали, що це сир і намагались дістати його граблями [5, 58-59]; до речі, ізосемічні космогонічні вірування і релікти обрядів містять у собі застарілі російські назви, засвідчені Д. Зеленіним: *кадниковцы* – бочонком солнышко ловили, *болховитяне* – кузовом, рязанцы – мешком [див.: 2, 54] *Chorley-currants* (смородина) – жителі Чорлі [11, Supplement, 64], *Chowbent sparrowbills* (дзьоб горобця) – жителі Чоубента [11, Supplement, 64], *Blakely-lions* (леви) – жителі Blackley [11, Supplement, 33], *Bury-blackpuddings* (чорні пудінги), *Bury-bulldogs* (бульдоги) – жителі Bury [11, Supplement, 52], *Darren-salmon* (лососі) – жителі Darwen. [11, Supplement, 84], *Killin-kites* (черево тріски) – жителі Colvend (про них казали, що вони харчуються лише тріскою) [11, Supplement, 141]; в деяких регіональних позначеннях простежується метафоризація десигнатів за зовнішньою подібністю до певних об'єктів: *Ash'un rickers* (жердини з Аштона) – жителі Ashton-under-Lyne [11, Supplement, 11].

У деяких польських селах, в яких проживають православні українці на території Польщі (поблизу м. Перемишль), ми звернули увагу на способи і принципи ідентифікації референта, покладені в основу неформальних кличок мешканців (острівні українські говірки у с. Кальників і Хотинець, де й було проведено опитування). Так, мешканці села Кальників мають кілька синонімічних позначень, якими вони "охрещують" своїх сусідів, які проживають поблизу, в селі Хотинець: *бризкавки, цебуляжі, цебуляже*. Якщо перша назва маркована за ознакою "риси мови", "індивідуальна мовленнєва діяльність", "специфічна вимова окремих слів і конструкцій" (замість *через* жителі с. Хотинець вживають прийменник *бриз, наприклад, йшов бриз рів*), то друга пов'язана з особливостями їх побуту, сільського господарства. Інформанти дають цій назві таке пояснення: "там й'ест т'ішка земл'а і цибул'а родит / то вони цибул'у сад'ат / там цибул'а добре росте / вони з цибул'і живут'". Діалектні словники польської мови фіксують це пряме значення поруч із переносно-метафоричним "недотепа, дурень": *cebularz* – przezwisko pogardliwe, oznaczające człowieka, przedającego cebulę, a następnie kupczącego *(Cebularze tutejsi słyną w całej okolicy)* // Cybularz, Cybulus Cybula "niedolęga, duren", Cybulus "człowiek nierozgarniety, glupowaty" [SGP I: 162]. У свою чергу жителі с. Хотинець називають мешканців с. Кальників *гулі,* яке є вторинним ономатопеїчним утворенням. За даними Я. Карловича, *gula, gularz* мають значення "індик, індичка", "повільна небагатослівна, людина", "прізвисько глупуватої, слабомислячої, незграбної дівчини або жінки [SGP II: 144].

Звернімо увагу на деякі наші польові записи, здійснені на бойківсько-лемківському пограниччі в острівних бойківських говірках (с. Морохів, Мокре, поблизу м. Санок (Польща). Тут здебільшого проживає українська православна людність, яка поселилася в цих селах після акції "Вісла". Так, мешканців с. Пораж, де проживають тільки поляки, жителі сусіднього села Мокре прозивають *поражани*, *татари* (глузують, що *їх татари принесли в кошик*у) і *бул'бан'іки.* [запис від І. Долька, 1925, р-н. с. Мокре]. Ось деякі засвідчені діалектні контексти: наш`і люди на пол`ак`іў в околиц`ах Лєгн`іци / вой'евоцтво новосондецке кажут` *мотузи* // на ж`інку з Поража кличут *фармушка* / то й`е назва страви / цибул'а / масло / так`і мастило / густіше сі робит / мачай`ут хліб до того / понашому то мачанка / так називай`ут ж`інку чи мушчину / так само *фармушка*) [запис від Поповича Івана, 1930 р.н., Попович Софії, 1933 р.н., с. Морохів] *пири кажут*

на пораж / *пири* – то картопл`а / то по познанс`ки [інформатори Копка І., 1935 р.н. Копка Софія 1937 р.н., с. Морохів].

Ось деякі етнографічні записи, здійснені у селах Бродівського р-ну Львівської обл., де здебільшого засвідчено відіменні утворення, які відбивають: топографічні особливості: *багнюки* – так кликали жителів с. Конюшків, бо навколо села болото; мешканців с. Діброва називали *баглаї,* тому що їхнє село розміщене близько біля болота, рід, занять, специфіку промислів, побуту, функції посуду: жителів села Голосковичі Бродівського р-ну називають *січкарами*. Інформанти дають таке пояснення: ще в давнину жителі села різали січку й возили її в районний центр продавати; там була військова частина, яка купувала січку для годівлі коней; і так прозвали цих людей *"січкарами"*. Село Глушин прозивають *гладущики* (возили на базар молоко в глиняних *гладущиках* (горщиках). А жителів сусіднього села Вициско прозвали *кацабайниками,* оскільки хлопці цього села ходили в дуже бідних кацабайках; риси мовлення: *на полици рукавици* – так прозивали жителів села Пониква, оскільки у мовленні вони вживають закінчення *–и–; татари* – село Лучківці і Немяч, тому що тут було колись поселення татар. Деякі прізвиська містять у собі зооосемічний (орнітологічний) код, наприклад, *голопуцьки* – так називали с. Суходоли (в цьому селі багато цих пташенят), *галуньки* – на с. Пониквиця – перші поселенці були *крикливі й чорні як галки*.

Варто придивитись до деяких назв села і його частин, які ми записали в с. Острів Сокальского р-ну, Львів. обл.: одну половину населення цього села називали *гуцули*, тому що вони є переселенцями з Гуцульщини, а іншу "називай'ут' *свей'і* /, бо вони народилис'а в сел'і і не й'е переселенц'ами"; одну із вулиць в цьому селі називають *тераздзісі*, адже люди, які на ній живуть, говорять замість слова *зараз-teraz* і *сьогодні-dziś*. Жителів села Ванів називають з давніх часів *гальошники*, тому що вони носили *гальоші*, незважаючи на пору року. Жителів села Бурятин називають *бурячки*, тому що поле, яке знаходилось поблизу села, завжди засівали *буряками*.

У польських острівних говірках (запис здійснено у т. зв. шляхетських селах на Житомирщині під час експедицій) нами зафіксовано семантичні експресивно-оцінні метафоричні деривати: село В'юнки називають *панчохи* (мотивацію встановити не вдалось). Мешканці села Новий Завод називають сусіднє село – *собаки* (тут у Новому Заводі часто бились, приходили хлопці із сусідніх сіл "так'і драчуни т'і парубки зл'і, билис'а / то й'іх називали *собаками*); село Гута – *сюри і коти*. Інформанти дають таке пояснення останній назві: ше давно / не за мей'і памй'ат'і, а на розказах / там курили угол' древесний / брали з дерива/ з дуба/ складали так'і міл'ори/ кололи дрова і складали його так/ й'ак ото копиц'а с'іна / обкладали/ підпал'ували/ закривали/ оставл'али отвори невеличк'і / шчоб туди проходило пов'ітр'а/ воно там тл'ило і робиўс'а угол' дл'а кузн'єчних роб'іт/ а вони завжди були замазан'і /чорні/ вугл'ові // *а коти обично то колис' лазили по коминах/ то в'ін у сажі, й'іх через те прозвали коти* //. Жителів села Червоні Хатки (дахи помешкань у цьому селі були покриті червоним шіфером, звідси, й офіційний ойконім) називають по-іншому *хачени.* Назва виникла як відойконімне утворення внаслідок зворотньої регресивної деривації й усічення основ складного найменування із суфіксацією. Інше неофіційне їхнє найменування – *буци* подається в такому контексті ("а в нас кл'єв'єр не родит' такий / випадай'е/ сотник росте / пол'іс'кий кл'єв'єр називай'ец'а / вуха збоку / вони кажут' на нас *буци/* а ми на них *мадяри* [запис від Розбіцького Болєслава Івановича, 1929 р., с. Новий Завод].

Насамкінець розглянемо деякі сучасні субкультурні прізвиська, які ми записали на

українсько-польському кордоні (методом безпосереднього спостереження (і почасти – опитування) над мовою українських "човників" – людей, які займаються дрібним бізнесом, зокрема й контрабандою товару через кордон. Наголосимо, що семантико-номінативна структура цих прізвиськ зазвичай пов`язується з екстралінгвальною прагматично зорієнтованою ситуацією, негативним ставленням, інтенцією до адресата – митника, зумовленою перевезенням котрабандного товару – сигарет, спирту, горілки. Тому такі прізвиська виникають як прізвиськові інвективи – реакція-відповідь у певній професійній сфері інтеракції на непорозуміння й конфлікти, які часто при цьому виникають. Пресуппозиціями таких прізвиськ є намагання провезти недозволене, приховати товар, провезти його на собі. Тому більшість прізвиськ є негативно оцінними. Пор., контексти вживання деяких таких прізвиськ: *"Калхозніцу і Монгола пережили, Ксьондза і Геніколог шу – тоже, Поплавок – той не довго був"*. Зазвичай, такі оцінні прізвиська отримують злі, недобрі митники, прискіпливі, ті, що детально перевіряють сумки й товар, і в свідомості пересічного човника асоціюються із чимось негативним (митники можуть насміхатися, глузувати з човника й навіть принижувати його і т. ін).

Семантичні групи й моделі називання ми розподілили на такі групи: відпроріальні, утворені від імені *Агнєшка, Івасик* (від імені Jan) *Поплавок* (від прізвища митника Поплавський – Popławski), за етнічною ознакою *Молдаван, Монгол* – має вузькі очі й темнуватий колір шкіри, *Чечня*. Метафорично-оцінні й образно-кваліфікативні прізвиськові номінації за зовнішньою ознакою (риси обличчя, колір волосся, очей тощо): *Красавчик, Голубоглазка* (має голубі очі), апелятиви – *Солома* – від кольору волосся, *Сивий, Помідор* – товстий митник, часто з дуже червоним обличчям.

Окремі прізвиська пов'язані із професійною діяльністю особи; це передусім асоціативно-метонімічні позначення (предмет, реквізит, інструмент, який використовує особа – прізвисько) типу *Люстерко* (щоб не згинатись, користується великим дзеркалом із довгою ручкою для огляду автомобілів), *Геніколог* (робить огляд товару та автомобілів скрупульозно, часто в перчатках), *Рукавичка* (здійснює огляд товару виключно в рукавичках. *Морківка, Marchewka* – ситуативне прізвисько, отримане від вислову, з яким часто звертаються до українських човників, жартуючи, що вони їдуть у Польщу за *marchewką* – морквою. Спорадично представлені нейтральні необразні прізвиська, мотивовані соціально-родинними стосунками, наприклад, Луцький зять (польський митник, який одружився на дівчині з Луцька; лексеми *Черняк, Черничка* називають тих осіб, які входять до складу т.зв. чорної бригади (у цьому разі маємо подвійну мотивацію – не тільки кольором форменого одягу, але й асоціативно-символічним враженням чорного як негативного ("чорна бригада" – це особлива бригада контролю, яка здійснює повторну перевірку й контролює діяльність митної служби).

Отже, аксіологічна й емотивно-експресивна маркованість різних прізвиськ, їх прагматичний потенціал стосуються як індивідуально-характеризуючих, так і корпоративних, соціально-колективних, регіональних і етнічних прізвиськ і особливо – кличок людей, які є представниками певних соціальних і професійних груп. Водночас у цій мікросистемі представлені й необразні прізвиськові номінації, які об'єктивують якусь релевантну (об'єктивну) ознаку – мовно-діалектні риси, характер занять, вид промислу, стиль і манери одягу тощо певної мовної спільноти.

Л і т е р а т у р а :

1. Вальтер Х. Большой словарь русских прозвищ / Х. Вальтер, В. Мокиенко. – М. : Олма Медиа Групп, 2007. – 704 с.
2. Зеленин Д. К. Великорусские народные присловья как материал для этнографии / Д. К. Зеленин // Избранные труды. Статьи по духовной культуре 1901-1913. – М. : Индрик, 1994. – С. 38–58.
3. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978.
4. СРНГ : Словарь русских народных говоров / Словарь русских народных говоров – М., Л.(СПб.). – 1965–2002. – Вып. 1–36.
5. Alfred Easther A Glossary of the Dialect of Almondbury and Huddersfield / Alfred Easther. – L., 1883. – 565 s.
6. Bajki, legendy i opowiadania ludowe, zebrane w pow.sokalskim // Lud. –R.IX. – 1903. – S. 40–68.
7. Bystroń J.St. Megalomania narodowa / J.St. Bystroń. – Warszawa, 1935.
8. Cieślikowa A. Przezwiska /A. Cieślikowa // Polskie nazwy własne. –Warszawa–Kraków, 1998. – S.119–133.
9. Długosz K. Współczesne europejskie nazwy młodzieżowe / Kazimierz Długosz. – Szczecin, 2003. – 145 s.
10. Fisher A. Rusini. Zarys etnografii Rusi /Adam Fisher. – Lwów–Warszawa–Kraków, 1928. – 65 s.
11. Wright J. The English Dialect Dictionary / Joseph Wright. – L., 1905. – 560 s.
12. Kolberg O. Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce / O. Kolberg. – Serya III. – Kujawy. – Cz.1. – Warszawa, 1867.
13. NKPP: Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / [red. J. Krzyżanowski, S. Swirko]. – Warszawa, 1969–1978. – T. 1–4.
14. Rulikowski E. Zapiski etnograficzne z Ukrainy / E. Rulikowski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – T. III. – Kraków, 1879. – S. 62–167.
15. SGK: B.Sychta Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej / Bernard Sychta. – T. II–III. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968–1969.
16. SGP : Słownik gwar polskich, ułożył Jan Karłowicz. – Kraków, 1903. – T. 1–6.
17. SK : B.Sychta Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej / Bernard Sychta. – T.I. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1980.
18. Zimnowoda J. Wyzwisko – specyficzny rodzaj form adresatywnych (o uniwersalności negatywnych zdarzeń komunikacyjnych) / J. Zimnowoda // Język a kultura. – T. 17. – Wrocław, 2005. – S. 273–283.
19. Falkowski J. Na pograniczu łemkowsko-bojkowskiem / J. Falkowski., B. Paszyński. – Lwów. – 1935. – 128 s .

Толчеєва Т. С.
Київський національний лінгвістичний університет

РОЛЬ АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ У РЕКОНСТРУЮВАННІ ЕТНОМОВНИХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ СИСТЕМ

Абстрактними традиційно називають іменники, у семантиці яких переважає доволі високого рівня узагальнення, що позбавлене матеріальних ознак. Разом з тим ці абстрактні іменники є мовними знаками, за допомогою яких позначаються складні когнітивні структури знання та оцінки світу [3, 5].

Як відомо, значна частина абстрактних іменників є вторинними та похідними, тому композиційно складними. Вони є своєрідним пучком концептуальних ознак, які принципово не можна спостерігати, тому зазначені іменники найбільш ефективно віддзеркалюють ступінь пізнання світу та його оцінку. На думку О. С убрякової, виникнення абстрактних іменників виникає на пізнішому етапі розвитку людства, ніж позначення об'єктів, що безпосередньо оточували людину. Абстрактні іменники є відображенням наступного етапу пізнання світу. Вони пов'язані зі знаннями про природу зв'язків та відношень між фрагментами світу, з осягненням причиново-наслідкових залежностей тощо [3, 5]. У результаті такого підходу до трактування зазначених іменників постає питання, з одного боку, про їх роль у процесі семіозису, з